

О. В. МОСКАЛЮК. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЮРИДИЧНОЇ КОЛІЗІЇ^{***}

Розглядаються основні теоретичні підходи до визначення поняття юридичної колізії. В статті акцентується увага на необхідності розуміння колізії саме як протиріччя норм права, а не нормативних актів. Наведено авторське визначення поняття юридичної колізії.

Ключові слова: юридична колізія, колізії в законодавстві, тлумачення норм права.

Рассматриваются основные теоретические подходы к определению понятия юридической коллизии. В статье акцентируется внимание на необходимости понимания коллизии именно как противоречия норм права, а не нормативных актов. Приводится авторское определение понятия юридической коллизии.

Ключевые слова: юридическая коллизия, коллизии в законодательстве, толкование норм права.

The author analyzed modern theoretical approaches to definition of conflict of laws and analyzed conflict of laws in legislation of Ukraine. The author substantiates the conclusion that conflicts of law is a conflict between legal rules, not between statutes. The author's definition of conflict of laws is given.

Key words: conflict of laws, overcoming of conflict of laws, interpretation of legal norms.

Колізії у законодавстві зумовлюють необхідність їх подолання в юридичній практиці, тобто необхідність здійснити вибір однієї з двох норм, які перебувають в суперечності з метою вирішення конкретних життєвих ситуацій. Водночас кваліфікація правової ситуація як колізії правових норм вимагає від правозастосувача чітких знань про поняття колізії норм права та ознаки колізій. Відсутність таких знань на практиці призводить до правозастосовчих помилок. Такі правозастосовчі помилки обумовлюються наступним. По-перше, суб'єкт вибору правової норми може помилково оцінити правозастосовчу ситуацію як колізію. В такому випадку існує помилкова або уявна колізія, коли суб'єкт приходиться до висновку про наявність колізії в той час як вона відсутня. По-друге, суб'єкт вибору правової норми може неправильно здійснити оцінку правозастосовчої ситуації, не враховуючи, що між правовими нормами, які претендують на застосування* наявна колізія. Такі дії суб'єкта так само призводять до правозастосовних помилок, які негативно впливають на правову систему, дестабілізуючи її.

За радянських часів питання колізій в законодавстві практично не досліджувалося. На рівні монографічних досліджень опрацювання теми колізій норм права вичерпується монографією М. Власенка «Колізійні норми в радянському

© МОСКАЛЮК Олександр Володимирович – асистент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

* В юридичній літературі немає єдиного погляду щодо загального поняття колізії відносно правової сфери, т.т. юридичної (правової) колізії. Поняттям «юридична колізія» охоплюються протиріччя між суспільними відносинами і спрямованими на їх регулювання правовими нормами. Такого роду протиріччя можна умовно назвати матеріальними. Також під юридичною колізією розуміється протиріччя між самими правовими нормами і інститутами (формальні протиріччя). Природа даної групи протиріччя похідна від протиріччя першого роду. В більшості випадків формальні протиріччя призводять до порушення узгодженості системи права і є наслідком порушення законодавцем логіки її власного внутрішнього розвитку. В межах даної статті ми розглядаємо юридичну колізію в останньому значенні.

праві». В наш час проблема колізій ставало неодноразово предметом дисертаційних досліджень з теорії права як в Україні (С. Погребняк, Д. Лилак, О. Майстренко) так і в Російській Федерації (В. Денисенко, Е. Сухов, О. Буяков, О. Лаврентєв та ін.). Однак, незважаючи на наявність відповідних робіт, в теорії права відсутня єдність в розумінні поняття юридичної колізії (колізії норм права).

Для досягнення даної мети необхідно виконати наступні завдання: 1) проаналізувати існуючі в науковій літературі підходи щодо поняття колізії; 2) встановити ознаки колізії норм права та здійснити їх обґрунтування.

Для юридичної колізії характерні наступні ознаки. 1. Юридична колізія – це «зіткнення» норм права. В юридичній літературі існують дві концепції розуміння юридичної колізії. Одна концепція зводить поняття правової колізії до протиріч між правовими нормами, а інша концепція визначає правову колізію як протиріччя між нормативними правовими актами¹. Однак, ми вважаємо, що під юридичною колізією слід розуміти саме колізію норм права, а не нормативних актів. Ні закони, ні нормативні акти, ні законодавство в цілому, ні тим більш правові системи перебувати в колізії між собою не можуть. Застосування підлягає не закон чи нормативний акт, не правова система, а норма права². Як, слушно зазначає О. Лаврентєв, вихідним елементом системи права є її норма. Нормативні акти є формою вираження і закріплення норм права, тому в колізію можуть вступати не нормативні акти, а їх зміст у вигляді загальнообов'язкових приписів державно-владного характеру³. Вживання ж терміну колізія нормативних актів (колізія законів) може бути пояснена певною правовою традицією: в радянський період поняття колізії розглядалося насамперед як колізія між нормативними актами (колізія законів)⁴.

Розуміння юридичної колізії саме як «зіткнення» норм права має важливе значення і з точки застосування правових норм. При формулюванні принципу подолання змістовних колізій («спеціальний закон (норма) скасовує дію загального закону (норми)»)** вживається як термін «спеціальний закон», так і поняття «спеціальна норма». Наявність неоднозначного тлумачення колізійного принципу подолання змістовних колізій обумовлюється в тому числі тим, що в юридичній літературі як ми зазначили вище, колізія розглядається і як «зіткнення» правових норм, і як «зіткнення» нормативних актів. Водночас можливі ситуації, коли спеціальна норма розміщена в «загальному акті», а загальна норма - в «спеціальному акті». Постає проблема: вибір норми на підставі змістовного критерію подолання колізій повинен здійснюватися шляхом застосування спеціального акту чи шляхом застосування спеціальної норми.

* Слід пам'ятати, що подолання колізій для знаходження варіанту поведінки може здійснюватися не лише на стадії застосування права (т.т. правозастосовними органами), але і на стадії реалізації права (т.т. всіма суб'єктами права). Різниця лише в тому, що результат вирішення колізій правозастосовними органами, як правило виражаються в актах застосування права, а не лише в фактичних діях чи бездіяльності.

** Під змістовною колізією слід розуміти колізію одночасно чинних і на одній території приписів рівної юридичної сили, які виникають в результаті часткового співпадіння об'ємів регулювання і обумовлені специфікою регламентації суспільних відносин. Відносно даного виду колізій також застосовується термін диференційні колізії, оскільки поява таких колізій насамперед обумовлена диференціацією правового регулювання.

Виходячи з вищенаведених нами аргументів, в такому випадку застосуванню підлягає саме спеціальна норма загального акту. Саме такий підхід відображений в Інформаційному Листі Вищого Господарського Суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» від 07.04.2008 р. № 01-8 / 211. Так, в п.1 в зазначеного Листа вказується, що при вирішенні питання співвідношення Цивільного Кодексу та Господарського Кодексу слід виходити з того, що при правозастосуванні застосовується не в цілому закон як нормативно-правовий акт, а відповідна правова норма чи її частина, за змістом якої і визначається чи є ця норма (її частина) спеціальною чи загальною. Далі в зазначеному Листі наводиться наступний приклад. За загальним правилом статті 293 Господарського Кодексу України за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність, повне господарське відання чи оперативне управління певний товар в обмін на інший товар. Проте, в Цивільному Кодексі України містяться спеціальні норми про особливий вид міни (бартеру), які підлягають переважному застосуванню перед статтею 293 ГК України. Зокрема, стаття 715 ЦК України допускає обмін товару на роботи, послуги, а стаття 716 ЦК України передбачає особливості правового регулювання відносин, що виникають на підставі таких договорів.

Необхідність розуміння юридичної колізії як «зіткнення» норм права обґрунтовується також і наступним аргументом. Дійсно, досить часто в колізії перебувають норми, розміщені в різних нормативних актах. Проте слід наголосити, в колізії можуть перебувати не лише норми, які розміщені в різних нормативних актах, а і норми, які розміщені в одному нормативному акті. Так, ч.2 ст.56 КК України передбачає, що громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяті до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Ч.1 ст.100 КК України передбачає, що громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

2. Юридична колізія – це відносини між нормами, що виникають з приводу регулювання одних і тих самих відносин. Іншими словами, перебувати в колізії можуть лише такі норми, які присвячені одному і тому ж питанню. Як сильно не відрізнялись би між собою норми права, якщо вони покликані врегулювати різні суспільні відносини, присвячені різним питанням, вони не можуть утворювати колізію⁵. Тому слід визнати невірною позицію тих авторів які визначають юридичну колізію як розходження між окремими нормами, які регулюють одні і ті ж суспільні або суміжні відносини⁶. В колізії між собою не можуть перебувати норми, які регулюють однорідні, однovidові чи суміжні відносини, і які не знаходяться між собою у відносинах загальна і спеціальна норма. Так, в колізії не можуть перебувати між собою норми, які регулюють відносини позики (параграф 1 глава 71 ЦК України) і норми, які регулюють відносини позички (глава 60 ЦК України), оскільки незважаючи на наявність спільних ознак між цими договорами, дані норми спрямовані на врегулювання різних суспільних відносин. Так, само не можуть перебувати в колізії між собою норма ст. 185 КК («крадіжка») і норма ст. 186 («грабіж»). Обидві правові норми передбачають кримінальну відповідальність за викрадення майна. Однак, ці норми, спрямовані на регулювання різних відносин (крадіжка – таємне викрадення чужого майна; грабіж –

відкрите викрадення чужого майна), а відтак не можуть перебувати в колізії між собою.

3. Для колізії необхідно аби на врегулювання одних відносин претендували як мінімум дві правові норми. При цьому наявність двох норм є лише мінімально необхідними для виникнення колізії. В інших випадках перебувати в колізії між собою можуть три і більше норми⁷. Дана ознака є очевидною, тому ми не вважаємо за необхідне її уточнювати, зазначимо лише, що під нормою права в контексті юридичних колізій розуміється не так звана логічна норма права, а нормативний припис – елементарне, ціле, логічне завершене веління нормативного характеру, безпосередньо виражене у тексті нормативного юридичного акту⁸.

4. В колізії між собою знаходяться норми, які перебувають між собою у відносинах відмінності або суперечності. «Сила» зіткнень між нормами, які перебувають в колізії може бути різною. Суперечність правових норм означає, що норми містять взаємовиключне регулювання правовідносин; в той час як відмінність правових норм означає меншу ступінь конфлікту між нормами⁹. Графічно силу зіткнень правових норм можна представити наступним чином¹⁰:

Слід зазначити, що дана ознака підтримується не всіма науковцями. Так, окремі науковці вважають, що в колізії між собою можуть перебувати лише норми, які перебувають у відносинах суперечності¹¹. Ми вважаємо, що і у випадку відмінності правових норм, і у випадку суперечності правових норм суб'єкт вибору правової норми стоїть перед проблемою вибору однієї з декількох можливих норм, оскільки одночасне застосування правових норм є неможливим. Так, ч. 3 ст. 925 ЦК України передбачає: до вимог, що впливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з моменту, що визнається відповідно до транспортних кодексів (статутів). Відповідно ч. 5 ст. 257 ГК для пред'явлення перевізником до вантажовідправників та вантажоодержувачів позовів, що впливають з перевезення, встановлюється шестимісячний строк. Між даними нормами існує колізія, незважаючи на те, що дані норми перебувають між собою у відносинах відмінності, а не суперечності, оскільки одночасне застосування даних правових норм є неможливим.

5. З вищенаведених ознак можна також встановити ще одну ознаку колізії правових норм. Внаслідок розходження (розбіжності) правових норм за змістом правове регулювання суспільних відносин може бути здійснене лише однією правовою нормою. Якщо правове регулювання суспільних відносин може бути здійснене одночасно двома нормами, то в цьому випадку ми не можемо говорити про наявність колізії норм права. Тому слід погодитися з Т. Щеколаєвою, яка зазначає, що при колізії норм права виключається сумісне застосування норм права, оскільки вони передбачають різні моделі поведінки, суб'єкт реалізації права зобов'язаний вибрати лише одну із декількох норм¹².

Так, співвідношення загальної і спеціальної норми не завжди необхідно розглядати як колізію. В багатьох випадках спеціальна норма може застосовуватися одночасно з загальною нормою. Спеціальна норма може конкретизувати зміст загальної. В такому випадку підстав розцінювати правозастосовчу ситуацію як

колізію правових норм немає. Наприклад, ч.5 ст.106 КПК передбачає, що про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання негайно повідомляє одного з її родичів. В п.2 ч.5 ст.5 Закону України «Про міліцію» передбачено, що міліція негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб повідомляє про таке затримання. Не можна погодитися з думкою О. Капліної, яка вважає, що між даними нормами існує колізія¹³. Норма закону «Про міліцію» конкретизує положення КПК України щодо поняття «негайно». При конкретизації об'єм конкретизуючих норм завжди вужче об'єму вихідних норм, однак зміст конкретизованих норм є ширшим. При цьому в процесі правотворчої конкретизації конкретизація здійснюється в межах вихідної норми¹⁴. Отже, в процесі затримання особи міліцією регламентація відповідних відносин одночасно здійснюється двома нормами. Таким чином в наведеному прикладі сумісне застосування норм не виключається. Як наслідок колізія норм права в розглянутій ситуації відсутня.

Отже, з наведених нами ознак, можна дати наступне визначення юридичної колізії. Юридична колізія – різновид юридичних протиріч, що виникають за наявності як мінімум двох правових норм (нормативних приписів), які врегульовують одні і ті самі суспільні відносини, але з причини розходження цих правових норм за змістом унеможливується одночасне їх застосування внаслідок чого необхідно обрати лише одну норму.

Водночас, слід зазначити, що окремого розгляду потребує питання подолання в правозастосовчій діяльності протиріч між нормами права та принципами права, а також протиріч між нормами права та актами тлумачення. Вважаємо, що ці питання повинні стати предметом наступних наукових досліджень в сфері юридичних протиріч.

1. *Сибилева С.В.* Коллизии в публичном праве: Автореф. ... канд. юрид. наук. – М.: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2009. – С.11. 2. *Незнамова З.А.* Коллизии в уголовном праве: Монография. – М.: Изд-во «Спикет». 1994. – С. 19. 3. *Лаврентьев А.Р.* Коллизии института юридической ответственности в России: Дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород: Нижегородский юридический институт, 1999. – С. 58. 4. *Алексеев С.С.* Общая теория права: В 2-х т. – Т. 2. – М.: «Юридическая литература», 1981. – С. 249; *Пиголкин А.С.* Коллизия законов // Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А. Я. Сухарев; Ред. кол.: М.М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1984. – С. 140. 5. *Незнамова З.А.* Цит. работа. – С.17. 6. *Теория государства и права: Учебник / Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х. / Под ред. А.С. Пиголкина.* – М.: Юрайт-Издат, 2005. – С. 566; *Радько Т.Н.* Теория государства и права: Учебник. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2004. – С. 392. 7. *Незнамова З.А.* Цит. работа. – С. 22. 8. *Мирошниченко А.М.* Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія. – К.: Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 10. 9. *Власенко Н.А.* Коллизии нормы в советском праве. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – С. 22. 10. *Марин О.К.* Конкуренция кримінально-правових норм: Дис. ...канд. юрид. наук. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. – С. 62. 11. *Гончаров Д.Ю.* Взаимосвязи и коллизии норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства: Дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург: Уральский юридический институт, 2004. – С. 138. 12. *Щеколоаева Т.А.* Коллизии нормы: теория и опыт конституирования в конституционных актах // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Право. – 2003. – № 1. – С. 109. 13. *Капліна О.В.* Колізії норм кримінально-процесуального права і шляхи їх подолання // Університетські

наукові записки. – 2007. – № 1. – С. 203. **14.** *Шмелёва Г.Г.* Конкретизация юридических норм в правовом регулировании. – Львов: Вища шк., 1988. – С. 32, 47.